

Рецензия

за дисертацията на Мария Пиргова на тема „Конвергентните политики – един от историческите вектори на глобалната епоха“, представена за получаване на научната степен „доктор на науките“

от проф. Антоний Тодоров, д.п.н., Нов български университет, специалност 3.3.
Политически науки

Доцент д-р Мария Пиргова е утвърдена в академичните среди политоложка и представянето на такова мащабно изследване в никакъв случай не е неочаквано. Тя си е извоювала името на упорита, задълбочена, последователна изследователка на политическите процеси, често неочаквана в разсъжденията и заключенията си, но винаги запазваща високото академично равнище. Завършила висшето си образование по социални изследвания в МГУ „М. В. Ломоносов“, специализирала съвременни политически системи в Лайпцигския университет и социална политика в Тюбингенския университет, тя започва своята изследователска и преподавателска кариера в политология в СУ „Св. Климент Охридски“. През 1990 г. защитава дисертация за образователната и научна степен „доктор“ (с тема на дисертационния труд: „За политологичния подход към профсъюзите“), а от 1998 г. заема и академичната длъжност „доцент“ в Софийския университет.

Мария Пиргова е заемала различни длъжности, които са допринесли да нейните изследователски качества, включително като ръководител на Отдела за парламентарни изследвания и анализи на Народното събрание. Тя е автор на четири монографии (едната второ преработено и допълнено издание), 31 научни статии и един учебник. Цялата ѝ изследователска и преподавателска дейност я прави добре позната и уважавана членка на академичната политологическа общност в България.

Представено за оценка е изследване, което е амбициозно и мащабно и третира един продължителен академичен, но и идеологически дебат. Амбициозно е, защото се помества в един изключително интензивен от последните десетина години академичен дебат за капитализма и неговите структурни проблеми. Въпросът, който непрекъснато се поставя от мнозина изследователи в последно време е, дали капитализмът ще оцелее, не се ли нуждае от дълбока, съществена реформа, дори и дали се очертава негова алтернатива. Това е изследване и на границите на съвременния капитализъм, на

възможностите му да се адаптира към произведената от самия него глобализация, на способността му да се променя, включително съществено. Същевременно изследването търси отговор и на въпрос, който макар и рядко експлицитно задаван, съществува в множеството изследвания на процесите на разпадане, рухване, демонтаж на системата на съветския комунизъм: защо това се случи по този начин? Работата на Мария Пиргова е амбициозна и за това, че се е заела да даде цялостен отговор на въпроса за същността на съветския комунизъм и за причините за неговия неуспех като модерна алтернатива на модерния капитализъм.

Основното намерение в това изследване авторката е формулирала в увода като „необходимост да се преодолеят редица отречени от политическата практика крайно догматични подходи за невъзможност на конвергентни процеси между две паралелно съществуващи в историята системи, които имат структурни различия в тенденциите на функционирането на собствеността и политически различия в управляващите държавни интереси“. Става дума за обяснението на това, защо представяното като непреодолимо разделение на света по време на студената война и преди нея между две несъвместими световни социално-икономически системи, в крайна сметка е на път да завърши като възникване на нещо като нова световна система, основана на конвергенцията на принципите, ако не и на много от практиките на тези две системи – западния капитализъм и съветския комунизъм.

Задачите на изследването са формулирани пространно, като седем насоки, макар някои от тях да не изглеждат достатъчно разграничени. Една от задачите е да се изследват корените на понятието за конвергенция, но за целите на изследването това понятие се дефинира чрез конвергентните политики. Тук се вижда намерението за анализ на произхода на основното понятие в дисертацията (конвергенцията), но не е много ясно, защо то трябва да се дефинира чрез производните от него „конвергентни политики“. Като задача е формулиран и сравнителният анализ на конвергентните практики (или политики) в две групи страни в исторически план: от една страна развити капиталистически общества (САЩ, Великобритания, Германия, Франция и Швеция), от друга страна общества, чиято модернизация е протекла в условията на съветския комунизъм (СССР до 1939 г. и Китай). Задачата е, чрез сравнението да се покажат сходствата на тези конвергентни практики, довели до неочаквано сближаване на моделите на социално-икономическо управление на държави, принадлежащи на различни социално-политически системи. Най-сетне „една от целите на работата е да покаже, че основни направления от съвременната политика на глобализация са отражение на практики на конвергентни решения от минали периоди“. Всъщност това изглежда и главната цел

представената работа – протичащата днес глобализация е повече или по-малко реализация на конвергентните идеи от предишната епоха на модернизация, двата модернизационни проекта от XX век (западния капитализъм и съветския комунизъм) са породили една обща тенденция, вписана в глобализацията.

Представеното изследване на Мария Пиргова е резултат на продължителна и задълбочена работа върху две основни групи научни съчинения: едната се занимава с конвергенцията в частност и с капиталистическата модернизация в по-широк план, другата – с модерното историческо развитие на избраните за сравнение 7 държави. Авторката показва отлично познаване на изследователското поле, що се отнася до теориите за конвергенцията и модернизацията. Самата тя отбелязва особено значение на двама автори за своето изследване: философа Александър Зиновиев и политолога Имануел Уолърстейн. Бих отбелязал и общото представяне на българските изследвания в това поле, авторката е подхождала към тях едновременно коректно и критично.

Колкото до използваните по седемте казуса исторически съчинения, тя е избрала достатъчно релевантни и обобщаващи, сравнително нови изследвания. Разбира се, тя не открива нищо ново в тези вече многократно писани истории. Новото е в начина на прочит – историческите изследвания са прочетени през призмата на понятието за конвергенция и през сравнението на конвергентните практики и политики в тези страни. При това става дума за мащабно препрочитане на една история, която в някои случаи се развива в три столетия, а в други – едва 30 години.

Един от основните елементи на такова изследване е неговата методология. Мария Пиргова описва методологията си така: „Към развитието на модерните политически системи в работата се използва последователен политологичен подход. [...] Един от основните методологически подходи е историческият. [...] Заедно с него се използват икономическата социологията и икономическата статистика, развити и използвани от автори на конвергентни теории и политики. Естествено, към сложността на материята отношение има и културологичният подход, който показва значението на културните и цивилизационни различия в политическите процеси в модерните държави. [...] Решаваща роля в дадената дисертация е на интердисциплинарния метод, без който съвременната социална наука би била едностранчива и непълна. В този метод различните дисциплини не са равнопоставени, но се използват, наред с основния метод на работата.“ В порядъка на критика ще отбележа, че макар така описаните методи да са релевантни и действително приложени в изследването, описанието им е неочаквано кратко и лаконично. Разбира се позоваванията на определени автори, чиито имена са свързани и

известни школи, ни дава по-ясна и конкретна представа за избраната методология. Но се очаква авторът да експлицира своите методологически избори, а тези избори във всяко изследване имат аксиоматичен характер, те са заявление и за ограниченията на изследването.

Всъщност основният метод проличава от структурата на изследването. То се състои от три части, като първата се занимава с понятието и теоретичните основания за изследване на политиките на конвергенция, втората с конвергентните политики в избрани западни капиталистически държави и третата – с конвергентните практики в страни от сферата на съветския комунизъм. Тази структура предполага критичен анализ на теоретичните изследвания на конвергенцията и систематичното сравнение на конвергентните практики в двата модела на модернизация: западния и съветския.

Така изследването има нуждата от уточняване на основните понятия, с които работи: конвергенция, конвергентни политики, модернизация, капитализъм, социализъм, индустриално и постиндустриално общество, глобализация. Тези понятия има дълга история на употребата и едно изследване не само трябва да посочи тази история, но и да направи своя избор на употреба на съответното понятие. Мария Пиргова посвещава цял един раздел в първата част на работата си на употребата на понятията. Но докато тя е изяснила достатъчно пространно въпроса с основното си понятие „конвергенция“, на такива основни за изследването си понятия като „капитализъм“, „социализъм“ и „модерност“ е отделила по-малко място. За понятието „модерност“ би било полезно привличането на повече автори и употреби, Маркс е несъмнено релевантен, но вероятно не е достатъчен.

„Капитализмът като обществена система се базира на индустриалните икономически отношения, на частната собственост, на пазара и на свободния гражданин, защитен от националната държава.“ Тази употреба е избрала Мария Пиргова, но би било добре да се позове на автори като Макс Вебер, макар по-нататък да цитира в тази връзка и Джеймс Фулчър. Въпросът е, дали капитализмът е социално-политическа система, или най-вече социално-икономическа система – в първия случай това предполага и определен „капиталистически“ политически режим, във втория случай, както е приела и авторката – капитализмът може да съжителства с различни политически режими, включително комунистически.

„На преден план при социализма,- пише Мария Пиргова, – излиза политическата партия-водач, която превръща частната собственост в държавна, организира управлението на икономиката и пазара чрез държавата и управляващата партия. Чрез тях

се събират и преразпределят основните средства в държавата.“ Тази употреба на понятието социализъм отвежда към политическата и икономическата система на съветския комунизъм. Но малко по-нататък четем, че „държавите могат да сменят характера си от преобладаващ капитализъм, т.е. частна собственост, към преобладаващ социализъм – публична собственост в зависимост от наложените интереси и политики в управлението.“ В последното изречение термините капитализъм и социализъм означават организация на икономиката, в зависимост от преобладаването на частната или публичната собственост. Тази неяснота и употребата на понятията поражда понякога двусмисленост в текста – шведският социализъм изглежда еднороден на съветският социализъм.

Струва ми се, че е нужно едно по-точно и детайлно разграничение в употребата на понятията. Защото самата идея за конвергентни политики (т.е. такива, които застъпват едновременно и капиталистически и социалистически принципи в икономиката) предполага употребата на „капитализъм“ и „социализъм“ по-скоро като принципи в икономическата политика, отколкото като наименования на цялостни социални системи. Авторката дори отбелязва, че „тези конвергентни политики са част от модерните държавни решения, те се появяват като предконвергентни интелектуални и социални решения още преди появата на социализма.“ (това е в смисъл – преди появата на съветския комунизъм, иначе конвергентните практики съчетават в себе си и социалистически принципи). Затова е по-добре, ако за назоваването на едната от двете системи да се използва друго понятие, например „съветски комунизъм“ или „съветска система“ или друго. Подобно двусмислие се проявява и в употребата на „буржоазно общество“ като синоним на капитализма – нещо, което срещаме у Маркс, но там „капитализъм“ е името на модерната цивилизация, т.е. на цялостно общество.

Разбира се, авторката пространно и критично анализира основните теории за модерния капитализъм от XX век (Шумпетер, Стрейчи, Сорокин, Тинберген, Гълбрайт, Кейнс). Всъщност това са автори, които тя е мобилизираща с оглед на основното си понятие за конвергенцията, като „смесване“ на принципи на капитализма и социализма в икономическата и социалната политика. Някои днешни критици на капитализма като Дейвид Харви, Лесли Склеър, Ноам Чомски или Славой Жижек биха казали, че става въпрос за „омекотяване“ на отрицателните страни на капитализма, за нещо като „социален капитализъм“, който обаче не напуска изобщо пределите на капитализма. Всъщност това е и един основен въпрос, към който води представеното изследване – има ли хипотеза, капитализмът да бъде преодолян? Такъв въпрос, обаче, е възможен, ако капитализмът се разбира като основана на частната собственост икономическа система,

ориентирана основно към печалбата, измерена с анонимната стойност на парите“. Т.е. не всяка пазарна икономическа система може да е капиталистическа.

Масщабно е сравнението на прилагането на конвергентни политики в модерната история на пет развити държави: САЩ, Великобритания, Германия, Франция и Швеция. Вече отбелязах оригиналността на прочитането на историята на тези държави, като става въпрос за обобщаване и сравнение на наистина огромен материал. Тук ми е трудно да отправям особени критични бележки, защото става въпрос за обобщение, основано на специфичен прочит на историята на модернизацията на пет общества, превърнали се в исторически модели. Все пак малко ме озадачи примерът с конвергентните практики на нацисткия режим на Хитлер в Германия, макар заключението на авторката да е, че „нацистският режим не е склонен към конвергентни практики“. Но онова, което би било добре да завърши тази втора част от изследването, е едно обобщение на сравнението на петте модела.

Ще отбележа като оригинално изследването на конвергентните практики в СССР и Китай – двата примера, избрани от Мария Пиргова за своето изследване. Тя е избрала съветският пример до 1939 г., докато китайските практики са след 1949 г. Това до известна степен затруднява сравнението (става дума за различни периоди, дори епохи), но пък се вписва в една разпространила се идея, че днешният китайски „пазарен социализъм“ се родее с „новата икономическа политика“ (НЕП) на Ленин от 1921 г. Тази част е интересна, оригинална, но поради това поражда и множество въпроси. Например, ако сравним икономическата политика в СССР през 1920-те и 1930-те години, можем ли да говорим, че и в двата периода има „елементи на конвергенция“. Както е известно през 1929 г. Сталин поставя край на НЕП-а, предприема курс на усилена индустриализация и колективизация на селското стопанство, което поставя край на частната икономика в СССР. Обратно, предишният период, характеризирани от самия Ленин приживе като „държавен капитализъм“, допуска частната икономическа инициатива, макар и в ограничен мащаб.

Колкото до Китай, Мао остава последовател на Сталин и затова скъсва през 1961 г. със Съветския съюз. Но реформите на Дън Сяопин са завръщане към пазара, т.е. към „държавния капитализъм“ на Ленин. Там пътят е обратен. Но в този смисъл може да се добави и опитът на някои страни от Централна и Източна Европа, част от съветския блок, където през 1970-те години се предприемат също ограничени пазарни реформи (в смисъла на принципите на НЕП-а), да не говорим за югославския случай. Тези примери могат да се включат при едно развитие на дисертацията в монография за публикуване.

Заклучението на дисертацията обобщава резултатите от изследването, но има самостоятелен характер на разсъждение върху глобализацията като процес, който надхвърля и синтезира конвергентните практики. По същество изследването доказва една важна теза, свързана със съотношението между държавата и пазара, между публичната и частната сфери: няма успешно общество, което да се развива единствено на свободната стопанска инициатива и конкуренцията между производителите, както и няма успешно общество, което потиска частната инициатива и разчита на въображението на публичната власт, на държавната бюрокрация. Всъщност изследването експлицира противоречието между пазара и държавата, обобщавайки критично натрупания опит както от страна съветския комунизъм, така и от прилагането на неолибералните политики на освободен от всякакви ограничения пазар. Намирам в това един от най-съществените оригинални приноси на представената дисертация.

Няма съмнение, че изследването на Мария Пиргова е оригинално и значително, то е принос в българската политология и по-широко – в социалните науки. То несъмнено предизвиква въпроси и дискусия, това е признак за неговия действителен научен характер. Изследването е полезно за нашето разбиране на близката история на света, но също така на тези два толкова дискутирани, изследвани и оспорвани процеси – на модернизация и на глобализация. Всичко това ми дава основания да смятам, че представената дисертация отговаря на изискванията за научен труд, който да е основание за присъждането на научната степен „доктор на науките“ на доц. д-р Мария Пиргова.



проф. Антоний Тодоров, д.н.